

חביבין דברי סופרים*

א. חובת הגברא במצוות דרבנן

בגמ' שבת (כג.) שאלו והיכן צונו, ויש ע"ז מח' אמוראים אם המקור לחייב במצוות דרבנן הוא מלא תסור או משאל אביך ויגדך.¹ ודבר ידוע הוא שנחלקו בזה הרמב"ם והרמב"ן להלכה, שהרמב"ם פסק כר' אויא, שהמקור לחייב במצוות דרבנן הוא מקרא דלא תסור, ואילו הרמב"ן פסק כר' נחמ"י, שהמקור הוא משאל אביך ויגדך. ונ"מ לדינא טובא איכא ביניהם לענין חיוב מיתה דזקן ממרא, שהרמב"ם כתב מפורש (בהל' ממרים) שאפילו נחלק על הסנהדרין בדין דרבנן נמי איכא חיוב מיתה, כיון שעבר על לא תסור. ואילו לרמב"ן ליכא לא תסור אדינים דרבנן, ולא יתחייב מיתה, דאין עונשין אא"כ מזהירין, והלאו לחייב הזקן ממרא היינו קרא דלא תסור, והרמב"ן הביא מלשון הגמ' ברכות (יט:) דכל מילי דרבנן אסמכינהו אלאו דלא תסור, להוכיח שאפילו לרב אויא שאמר שהמקור לחייב במצוות דרבנן הוא מקרא דלא תסור, שלא אמר כן אלא בתורת אסמכתא. יוצא שמעולם (לרמב"ן) לא היתה בזה מחלוקת בגמ', ואין אף דיעה הסוברת שהמחייב במצוות דרבנן הוא מקרא דלא תסור. והרמב"ן האריך להוכיח שיש כ"כ הרבה קולות בדינים דרבנן, ואילו הי' החיוב לקיימן מדאורייתא לא הי' שייך להקל כ"כ.

ורבנו ז"ל הי' סבור שהלומד דינים דרבנן ודאי מקיים בזה מצות ת"ת מדאו', ולא שמדאו' זה בטול תורה ורק מדרבנן זה נחשב כמצות ת"ת,²

* המאמר הוקלד ע"י מאיר זאב שטיינמן (מד"ש).

¹ עמש"כ בזה במאמרנו ע"ד "המנינים המשותפים" שנדפס בבית יצחק, שנת תשע"ד.

² וכ"ה בס' אעלה בתמר (בריסק), ולא הסכים עם מה שאמרו בשם הגרי"ז, שהלומד דינים דרבנן חשיב כביטול תורה מדאורייתא, ורק מהווה מצות תלמוד תורה מדרבנן.

דכל הדינים דרבנן נהפכים להיות חלק-עצמי מהתושבע"פ מדאורייתא.³ [וכן משמע להדיא בהקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש, בכתבו חמשה חלקי התושבע"פ, ושנים מהם הם הגזרות דרבנן (ל"ת) והתקנות דרבנן (מ"ע), ומשמע בפשוטו שכונתו לומר שאלו השנים חלק-עצמי מהתושבע"פ מדאורייתא (ד"ע)]. אך למרות שזה מהווה **חפצא של תורה** (מדאורייתא), **חובת הגברא** באלו הוא רק מדרבנן. ומצינו כזה בגמ', שיש לחלק בין מה שמהווה **חפצא של תורה** לבין **חובת הגברא**, בקשר לשיטות ב"ש, דב"ש במקום ב"ה אינה משנה (ברכות לו:) – בנוגע ל**חובת הגברא**, ואעפ"כ איתא בגמ' ערובין (יג:) דאלו ואלו דא"ח, דמאחר שגם ב"ש השתמשו במדות שהתורה נדרשת בהם לבוא לידי מסקנתם, אף דבהחלט לא קיי"ל כוותיהו לדינא, מכ"מ שיטותיהם מהוות **חפצא של תורה**, והלומד בדבריהם מקיים בזה מצות ת"ת.⁴ וכל המחלוקת שבין הרמב"ם והרמב"ן אינה אלא לענין זק"מ, דאינו חייב אם נחלק על הפסק של הסנהדרין בדבר שהצדוקים מודים בו, דליכא חלות-שם הוראה על תושב"כ. אבל לדעת הרמב"ם, מאחר שכל הדינים דרבנן מהווים שפיר חלק מהתושבע"פ (מן התורה), שפיר נוהג בו דין זק"מ. ומאידך גיסא, סובר הרמב"ן, דמאחר שבהוראה צריך שיאמר **למעשה**, מותרים אתם **לעשות** – ולא סגי באומר דרך "למדות" **שפעולה** זו מותרת, ו**חובת הגברא** בדינים דרבנן אינה אלא דרבנן, אז ממילא לא שייך לחייב זק"מ בנחלק על הבי"ד בדינים דרבנן, דמדאורייתא אין שייך לומר בזה – שזה **למעשה**. ורבנו לא הביין מה כל הרעש הזה שהאריכו כ"כ באחרונים בהך מחלוקת, דלא נחלקו אלא על נקודה קטנטנה בהל' זק"מ.

³ וכ"כ רבנו להדיא במאמרו ע"ד קביעת מועדים ע"פ הראי' וע"פ החשבון, שבס' קובץ חידו"ת, עמ' נ"ט: הרבה תקנות נתקנו לאחר שגלה ב"ד הגדול ממקומו ... כולן מהוות חפצא של תורה שבעל פה.

⁴ ועי' מש"כ בכל זה בס' נפש הרב (עמ' מ"א, אות ב'), ובמסורה, חוברת ה' (עמ' י"א), ובס' גינת אגוז (סי' מ"ט, עמ' קפ"ו). ועי' עוד בס' דברי הרב (עמ' ק'). וז"ל תשובות אגרות משה או"ח ח"ד סי' כ"ה, הרי אף שהלכה כב"ה, מ"מ גם דעת ב"ש הם דברי אלקים חיים, ומטעם זה פשוט על מי שקם בבקר ויודע שבהזמן שעד התפלה ילמוד רק דברי ב"ש ולבאר דבריהם, צריך לברך ברכת התורה, משום שהם גם כן דברי תורה ממש ותורת אמת, וכן הוא בכל המחלוקת שבמתני' וברייתות ובשני התלמודים בבלי וירושלמי וכו'. (מז"ש)

ב. דברי סופרים

הרמב"ם השתמש בביטוי דברי סופרים בקשר לדינים דרבנן וגם בקשר להלכות דאורייתא שמתורה שבע"פ שדרשו רז"ל מכח המדות שהתורה נדרשת בהם. והוא לשיטתו, שבהקדמתו לפיהמ"ש הביא דעת הגאונים ונחלק עליהם בהבנת ענין המדות שהתורה נדרשת בהם, שלדעת הגאונים, מאי דאיתא במדרשים שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר נאמר לו למשה מסיני, יש להבינו כפשוטו, שהכל הללמ"ס, וענין המדות זה רק סימן לדבר שלא טעינו במסורה שלנו, שיש רמז בקרא להלכה, אבל כל שאין בידינו מסורה למשה מסיני שכן הוא הדין, אין בכח החכמים לחדש הלכות ע"פ דרשת המדות. והרמב"ם הבין שאין זה נכון, אלא שכל המדות ניתנו לחכמי התורה לידרש, ולחדש הלכות עפ"י הדרשות, אפילו אם אין עליהם מסורה. וכונת המדרשים שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש וכו', היינו לומר, שהטקסט של החומש ניתן למשה, וענין המדות ג"כ ניתן לו, וממילא, כל מה שתלמיד ותיק מחדש ע"פ המדות בכל דור ודור, נחשב כאילו הכל ניתן ממש למשה, שכל ההלכות הרי נדרשו מתוך פסוקי התורה, וממילא נחשב כאילו הכל כלול בתורה גופא. ולפיכך משתמש הרמב"ם בביטוי דברי סופרים גם לגבי הלכות דרבנן, שנתחדשו ע"י הסופרים, וגם לגבי ההלכות שנדרשו מתוך דרשות הפסוקים, שהסופרים חדשו הלכות אלו בהשתמשם בהמדות.

ג. תורת פיך – מאמר פיו

ובגמ' ע"ז (לה). דרשו עה"פ בשה"ש כי טובים דודיך מיין, שחביבין דברי סופרים יותר מיינה של תורה, וכבר העיר החפץ חיים (עי' ס' חומת הדת פרק י"א והערה שמה) שכל מה שנברא מכח מאמר פיו של הקב"ה עדיף ומעולה הוא ממה שיצא ממנו בתולדה, ואשר לפיכך אמרו רז"ל שלעת"ל יאכלו הצדיקים מדג הליתן שנברא בששת ימי בראשית, דזה עדיף מדגים של זמננו, שהם תולדי תולדות מאותו הדג הראשון שנברא במאמר פיו של הקב"ה. וכן היין המשומר בענביו מששת ימי בראשית, (ברכות לד:), כי הגפן שנברא במאמר פיו של השי"ת עדיף טפי מהגפנים של זמננו, אשר הם תולדי תולדות מאותו הגפן הראשון, וכן קבלו רז"ל בקשר להפסוק ותיטב לד' משור פר, שאדה"ר הקריב לקרבן השור הראשון

שקרנותיו קדמו לפרסותיו, שנברא במאמר פיו של הקב"ה, (חולין ס.). בנגוד לשוורים שנולדו מאותו השור הראשון, וק"ו שעדיף מתולדות דתולדות.

ובתהלים כתוב טוב לי תורת פיך גו', והי' מקום לומר שהבדל יש בין הדינים דאורייתא אשר הם בבחינת תורה שבכתב, כי הם לפי פשוטו של מקרא, שזהו הנקרא תורת פיך, כי יצאו הפסוקים (עם ההלכות ההן) ישר מפיו של הקב"ה, בנגוד לכל הדברי סופרים, שהיינו ההלכות שדרשו רז"ל עפ"י המדות שהתורה נדרשת בהם, אשר אולי הם בבחינת תולדות, ולפעמים אפילו תולדה דתולדה מגופי הפסוקים, ובפרט, שבכהת"כ (חוץ מקדשים) הרי קיי"ל דלמדים אפילו למד מן הלמד, אשר לכאורה זהו ממש תולדה דתולדה, אכן עגמ' פ"ק דגטין (ו:): דאשכחיה ר' אביתר לאליהו א"ל מאי קא עביד הקב"ה, א"ל עסיק בפלגש בגבעה, ומאי קאמר, א"ל, אביתר בני כך הוא אומר, יונתן בני כך הוא אומר וכו', ומזה הוכיח בס' נפש החיים, שכל מה שתלמיד ותיק מחדש בדורות שלאחר מתן תורה, הקב"ה אומר בפיו ג"כ, וממילא הכל נחשב כתורת פיו ית', וכל ההלכות שלמדו מהמדות, אינן בבחינת תולדות, והכל חביב לפניו ית' כתושב"כ שאמר הקב"ה בעצמו למשה רבנו. ולפי"ז הכל שוה בחשיבות, התושב"כ (פשוטו של מקרא) והתושבע"פ, ומאי דדרשו רז"ל שחביבין ד"ס יותר מיינה של תורה, מסתמא קאי אגזרות דרבנן, שבמה שקבלנו על עצמנו סייגים והרחקות, זה מורה על אהבתנו כלפיו, ית', כמבואר בס' מסילת ישרים. [וכבר בארנו ענין זה באורך במאמרנו בענין המנינים המשותפים, בבית יצחק, תשע"ד].⁵

⁵ אכן עגמ' ב"ק (יז:): האי דאתיא מדרשא חביבא ליה, דלפי פשוטו של מקרא חיובי שן ורגל רק נוהגים בבהמה, ולפי דרשת התושבע"פ, אף חיה ג"כ בכלל, וחביבה עלינו התושבע"פ יותר מהתושב"כ דבזה שאנחנו מחדשים דרשות דאורייתא ע"פ המדות שהתורה נדרשת בהם, אנחנו נעשים כאילו שותפים עם הקב"ה בהתפתחות התורה, ודומיא דמאי דקיי"ל שורפא ירפא, מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות, ובאמת הקב"ה הוא באמת רופא כל בשר, אלא שהרשה לנו ועוררנו להשתתף עמו בזה. [עיי' מאמר גאון וענוה, בס' דברי הגות והערכה, פרק ב', אות ד', היהדות גלתה אהבה רבה כלפי הרפואה המדעית, וציוותה על החולה לבקש אחרי סיוע רפואי. "רופא חולים" תואר אלקי הוא, המורה לאדם לילך בדרכיו. ועיי"ע בזה במאמר איש האמונה הבודד (פרק ח' הע' א'), עמ' 84-85 במהד' האנגלית.] וכן בבריאה, שלכתחילה הי' תוהו ובוהו לרוב, ולאחר שגמר הקב"ה את הבריאה, רק נשאר מעט מהתוהו ובוהו הזה, דהיינו עמלק, [עמש"כ בזה מרבנו בס' מפניני הרב,

ד. מדת הגזרה שוה

ואפילו הלימוד של קיחה קיחה משדה עפרון ג"כ קורא הרמב"ם (ריש הל' אישות) מדברי סופרים, ולכאורה ג"ש היא, ואין אדם דן ג"ש מעצמו אא"כ קבלה מרבו, וא"כ דין זה לא **נתחדש** ע"י הסופרים, אלא נמסר למשה מסיני, והיאך שייך לקרותו בשם דברי סופרים. ובפשוטו י"ל כדברי הריטב"א (ריש מס' קידושין), שאין זה ג"ש אלא גילוי מילתא בעלמא, כלומר, דזה **בנין אב**, שמשמעות הלשון של קיחה – בכסף הוא, כמו שקראו (ריש ב"ק) לילפוטא שנגיחה הכונה בקרן – גילוי מילתא בעלמא, וכמו שלמדו (ריש סוטה) שכונת עד לשני עדים, אא"כ כתוב להדיא עד אחד, דזוהי כונת **משמעות** המלה, ורק הג"ש דשם שם מעגלה ערופה (ללמדנו שמת אסור בהנאה, דכתיב ותמת שם מרים וגו'), דאין ענין זה מונח **במשמעות** התיבה של שם, וממילא אין זה **בנין אב**, אלא ג"ש.

ועוד י"ל דאפילו נניח שקיחה קיחה היא ג"ש גמורה, [ודלא כריטב"א הנ"ל], עדיין אפשר לומר שגם ג"ש בבחינת דברי סופרים היא, דכבר הקשו הראשונים, דהלא יש כללים בנוגע לדרשת ג"ש, שאם היא ג"ש מופנית – אז למדים ואין משיבים וכו', וקשה, אם כדברי הגמ' כפשוטן, שאין אדם דן ג"ש מעצמו אא"כ וכו', מה שייך שיהיו כללים בדרשת ג"ש, דממנ"פ – אם יש על כך קבלה ומסורה – מה שייך לומר שמשיבין, ובאם אין על כך קבלה מרבו, אזי אין אדם דנה, ומה שייך שיהיו בזה כללים. וע"ז תירצו הראשונים, דבאמת שפיר אפשר לרדן ג"ש אפילו בלא קבלה ומסורה, ולפיכך יש בזה

לפ' בראשית, אות ד', הקב"ה אמר שמחה אמחה על עמלק, וצונו להשתתף עמו בזה, תמחה את זכר עמלק, דהיינו – להשתתף עמו ית' בגמר הבריאה, בסלוק התוהו ובהו שנשארו בבריאה. [עיי"ש במאמר הנ"ל אות ה', במתכוון הניח הקב"ה העדר בבחינה אחת של בריאתו, כדי לשתף את האדם בפעולות היצירתיות ... ליטול חלק בבריאה ולמשול בה]. וכן כתב רבנו במאמר הנ"ל (פרק א' אות ג') שבנסיעת האדם לירח לא ה' בזה משום **מדר** בהקב"ה, אלא אדרבא, קיום של וכבשוה. והשוה דרשת רבנו (מפני הרב לפ' בשלח, אות א') – מ"ט לא אמרו בניי שירה תומ"י בשעת יצי"מ, ורק המתינו עד קרי"ס, שנעשו אז כשותפים להקב"ה בישועה.

ואולי הבדל יש כאן, שכלפיו ית', כי טובים דודיך מיין, שחביבין כלפיו הדינים **דרבנן** יותר מינה של תורה, שהדינים דרבנן מורים על אהבתנו כלפיו ית', ואילו **מצדנו** – חביבין הדרשות דאורייתא של התושבע"פ יותר מהתושב"כ, שמורה על כך שהקב"ה יזכנו **להשתתף** עמו בהתפתחות התורה.

כללים – מתי ניתן לדורשה ומתי לא, ורק דבעינן קבלה על מספר הג"ש, כלומר, על הסך-הכל של כל הג"ש שניתנו לידרש,⁶ א"נ שצריכים קבלה על התיבות שניתנו לידרש (כגון – תחת נתינה ישלם כסף), אבל א"צ קבלה מפורטת ומיוחדת – על איזה פסוק שבו מופיעה תיבה זו – ניתן לידרש, או לאיזה ענין ניתן לידרש,⁷ וממילא אף הג"ש בכלל ד"ס היא, שנדרשת מפי חכמי המסורה, וכשיטת הרמב"ם בשאר המדות שהתורה נדרשת בהן, ודלא כשי' הגאונים.

ה. קיום דאורייתא

ולפעמים במצוה דרבנן, אע"פ שאין החיוב לקיימה דאורייתא, מכ"מ הקיום בעשייתה דאורייתא הוא. דהנה הרמב"ם מנה מצות התפילה בכל יום בתוך מנין המצוות דאורייתא, ורמב"ן השיג עליו, כידוע, וכתב, שאע"פ שחובת התפילה דרבנן, ענין התפילה דאורייתא הוא,⁸ וביאר רבנו בכונתו, דמסתמא ר"ל שבודאי יש קיום דאורייתא בתפילה שלא בעת צרה – כשעת מלחמה או עצירת גשמים או מגפה, וכדומה.⁹ והרבה פילוסופים הכופרים בתורה לא מאמינים בכלל בתפילה, כי טוענים – היאך יתכן שהאלקים שהוא אין-סוף יקשיב לדבורי האדם. ונראה שכלול ביסוד הרמב"ם שאנו מאמינים בכח הנבואה, כלול ג"כ יסוד זה דתפילה, דענין הנבואה הוא שיש אפשרות להידברות בין הא' ובין האדם, וכמו שאפשרית היא הנבואה, שהשי"ת מדבר אל האדם, כמו"כ אפשרית היא התפילה, שהאדם מדבר לשי"ת והוא מקשיב. [כך הסביר רבנו].¹⁰

וכמו שכתב הרמב"ן לענין תפילה, שתמיד יש קיום דאורייתא אף שלא בעת צרה, כמו"כ נראה לומר לענין קרה"ת, שאף שחובת קרה"ת אך דרבנן היא, מכ"מ הקיום שיש בזה ודאי דאורייתא הוא, שהרי מצינו

⁶ עי' תוס' שבת (צז.).

⁷ עש"ט"מ לב"מ (פז:); בשם הרמב"ן והרשב"א.

⁸ ובשרש מח' זו, עי' מה שהבאנו בשם רבנו בס' מפניני הרב (פ' בהעלותך, אות א', עמ' שצ"ח). (מז"ש)

⁹ וכ"ה בחי' הגר"ח על הרמב"ם (פ"ד מתפילה ה"א). (מז"ש)

¹⁰ וכ"כ רבנו במאמרו איש האמונה הבודד (עמ' 56-51). וכ"ה בקונטרס ובקשתם משם (פי"ח, אות ג').

שפעם אחת בכל שבע שנים יש מצות הקהל, וממילא, אף בשאר זמנים שלא בחושמ"ס שלאחר תום שנת השמיטה ג"כ בודאי יש קיום דאורייתא בקרה"ת בצבור. [ע"י שעורי רבנו ריש הל' קרה"ת.]

ו. המושג של אינו מצווה ועושה

וכן לגבי נשים במ"ע שהז"ג, שהאמוראים נחלקו (בפ' החובל) באינו מצווה ועושה – אם שכרו גדול מהמצווה ועושה, או פחות, והעירו בזה הראשונים, שלכו"ע מתבאר שיש עכ"פ קיום דאורייתא באינו מצווה ועושה, אשר מזאת ההנחה נובעת מחלוקת הראשונים אם יש לאשה לברך בשעה שמתנדבת לקיים איזו מ"ע שהז"ג, (ער"ן ספ"ק דקדושין שסידר כן את הצעת הדברים), ואף דאיתא בירושלמי שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, כבר עמדו בזה כמה ראשונים (ע"י מאירי לפ' החובל) על סתירת הגמ', היאך יתכן שיש לאינו מצווה ועושה שום שכר אם חשיב כהדיוט. ומרבנו שמענו שבזה הדבר תלוי – אם יורדים גשמים בחג, ומישהו יושב בסוכה, שתשבו כעין תדורו הוא אחד מתנאי מצות ישיבת סוכה, אזי בודאי אין שמה קיום של כלום, ובודאי נקרא הדיוט, (ובלעז, אידיאט). אבל בנשים ועבדים המתנדבים ליטול לולב – שבודאי יש קיום, פשיטא שלא נקרא הדיוט, ויש אפילו שכר, ולחד מ"ד, יש אפילו יותר שכר מאשר למצווה ועושה.

ז. אף הן היו באותו הנס

ובכמה מקומות מצינו בגמ' שנשים חייבות בכמה מצוות דרבנן שהז"ג, שאף הן היו באותו הנס. והבינו התוס' מזה, שכלל זה (שכל מ"ע שהז"ג נשים פטורות הימנה) נוהגת בין במצוות דאורייתא ובין במצוות דרבנן, [ודלא כדעת רש"י ברכות (כ:)], וד' מצוות אלו (של ד' כוסות, הסיבה, מקרא מגילה והדלקת נ"ח] הם היוצאים מן הכלל. ובחי' הגרי"ז (ריש ערכין) נסתפק בגדר ענין זה, אי ר"ל שזה יוצא מן הכלל, שלמרות שאלו המצוות בכלל זמ"ג הן, אעפ"כ הטילו חכמים חיובן אף על הנשים; או אולי יש להבין בכונת הגמ', שאלו המצוות גדרן פרסומי ניסא,¹¹ והיא

¹¹ דהבדל יש בין מצוה שהיא זכר לנס לבין מצוה שתכליתה לפרסם את הנס, עמש"כ במסורה, חוברת ב', עמ' יו"ד.

חלק ממצות קדוש ד', אשר היא מ"ע דאורייתא שלא הזמן גרמא, ואע"פ שפעולה זו המסויימת (של הסיבה ושל הדלקה וכו') בודאי זמ"ג היא, אולי י"ל, שמאחר שבקיומה יש קיום דאורייתא של קדוש ד' אשר היא מ"ע שלא הז"ג, ואע"פ שפעולה זו המסויימת (של הסיבה ושל הדלקה וכו') בודאי זמ"ג היא, אולי י"ל, שמאחר שבקיומה יש קיום דאורייתא של קדוש ד' אשר היא מ"ע שלא הז"ג, אזי ממילא אף הנשים חייבות – מבלי שום צורך לתקנה מיוחדת.¹² ובשו"ע הל' פורים הובאה מחלוקת הראשונים לגבי עבדים שאינם משוחררים אם חייבים במגילה, דאם הוצרכו לעשות תקנה מיוחדת לחייב את הנשים, ובתורת יוצא מן הכלל, אזי יש כבר מקום לומר שרק חייבו לנשים ולא לעבדים. אבל אם נתפוס כהצד השני, שאין בזה שום יוצא מן הכלל, שאלו המצוות חשובות באמת כלאו זמ"ג, אזי פשיטא שאף העבדים שאינם משוחררים ג"כ בכלל החיוב הם.

ח. הוקצה למצותו

ובש"ך ליו"ד (סי' צ"ט ס"ק י"ט) הקשה על סתירת דברי המחבר, שביו"ד כתב שבכל איסור דרבנן שנתערב בהיתר פחות מששים, ואין בו כדי לבטלו, שמותר להוסיף עליו ולבטלו. [כן פסק ע"פ פשטות הגמ' פ"ק דביצה (ד:)] ואילו בהל' חנוכה (סי' תרע"ז) פסק, שמותר שמן שבנר שנשתייר לאחר חנוכה, אפילו נתערב בשמן של היתר ואין בו כדי לבטלו, שאסור להוסיף עליו ולבטלו. והניח כדבר פשוט, שאיסור"ה של הנ"ח אינו אלא דרבנן. ובתשו' בית אפרים¹³ כתב בקשר לענין אחר, דאף דרק הקצה האתרוג ליו"ט שני דרבנן, נאסר הוא מן התורה מכח הדין דחל שם שמים, ולפי"ד לק"מ קושיית הש"ך, דאף דחובת הגברא להדליק הנ"ח אינו אלא דרבנן, אבל הדין הוקצה למצותו יהי' דין דאורייתא, ואף לדעת המחבר יהי' אסור להוסיף עליו ולבטלו.

ועפ"י סברת הגרי"ז הנ"ל היה מקום לחלק ולומר, דדוקא בהדלקת נ"ח וכדומה, שמקיימים בזה מצות קדוש ד' בפרסומי ניסא, שמה י"ל

¹² ובוזה שיש קיום מ"ע דאו' של קדוש ד' במצוות שגדרן פרסומי ניסא, עי' הררי קדם (ח"א, סי' קע"ט) שציין לבי' ריפ"פ לסה"מ של רס"ג (מצ' נט-ס), שהביא דברים כאלו מהספרא (פ' אמור). (מד"ש)

¹³ האו"ח סוף סי' נ"ט. ועי' עוד מזה בס' ציונים לתורה (להגר"י ענגיל) סי' ל'.

דהוקצה למצותו מדאורייתא, ואין מן ההכרח לומר כן בכל שאר מ"ע דרבנן, כאתרוג ביו"ט שני.

ט. קיום דאורייתא בכל המצוות דרבנן

ובאחרונים יש בזה דיון,¹⁴ אם בעוסק במצוה דרבנן ג"כ נאמר שפטור מן המצוה – שיפטר אפילו ממצוה דאורייתא, כלומר, שלא רק במדליק נ"ח, אלא אפילו בשאר מצוות דרבנן ג"כ נניח שיש קיום דאורייתא.¹⁵

י. כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון

ואפילו נניח שאין בכל המ"ע דרבנן קיום דאורייתא, מכ"מ מצינו בכמה מקומות בגמ' דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (עגמ' פסחים ט:),¹⁶ ונל"פ דה"ט, דבכדי שיהפך הדין דרבנן להיות חפצא של תורה מדאורייתא, (וכנ"ל), בעינן שיהי' כעין דאורייתא, כל', שאבני הבנין של הדינים דרבנן יהיו מושגים הקיימים בדאורייתא, וכמה פעמים העיר רבנו ז"ל על כך בשיעוריו.

יא. ביסוד דין מוקצה

רז"ל אסרו טלטול מוקצה מדרבנן מחשש שמא יוציא, עראב"ד ס"פ כ"ד מהל' שבת. ובאמת היו צריכים לאסור טלטול כל דבר, אבל לא יכלו לעשות כן, דאילו כן היתה זאת גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה,

¹⁴ עמשנ"ב סי' ע"ב ס"ד בבה"ל ד"ה אם יש שהות, שהפרמ"ג דייק מהמג"א שכן דעתו, שאפילו עוסק במצוה דרבנן אין לו לפסוק אפילו למצוה דאורייתא, והוסיף וכתב – וצ"ע מנ"ל זה. ובשדי חמד (ח"ד) הביא רשימת אחרונים שדנו בזה. ועי' עוד ס' קובץ שיעורים (פסחים אות צ"ז, וח"ב סי' ל"ב).

¹⁵ והשוה מש"כ מזה בס' בעקבי הצאן (עמ' קי"ב, ועמ' ר"כ), דלדעת כמה ראשונים מן ההכרח לומר כן, אחרת יהי' בכל מצוה דרבנן משום בל תוסיף.

¹⁶ ועי' גיטין (יד). הני תלת מילי שוינהו רבנן כהלכתא בלא טעמא, חדא הא (קנין מעמד שלשתן) ואידך ... הכותב כל נכסיו וכו'. ועיי"ש בתוס' ד"ה כהלכתא בלא טעמא, פי' מה שמועיל לקנות, אבל טעם יש למה תקנו חכמים מעמד שלשתן וכו'. כלומר, שג' הלכות אלו שונות מכל שאר דינים דרבנן, דבעלמא קיי"ל דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וכאן לא דקדקו חכמים לעשותן כעין דאורייתא.

על כן ל"ג אלא על עצים אבנים ועפר – דברים שבין כה וכה אין לנו השתמשות בהם, וממילא אין גזרת הטלטול מונעתנו מעונג שבת. ודבר זה קבעו (כן מתבאר מהגמ' שבת קכג.) כעין דאורייתא – עפ"י השוואה להל' קבלת טומאה, דמבואר ריש ב"ק דרק ד' סוגי דברים מקבלים טומאה, אדם וכלים אוכלים ומשקים, וכל שאר דברים שבעולם אין מק"ט מפני שאין להם חשיבות, ואין לנו בהם השתמשות של כלום. ואף דאין הגדרת הכלים לגבי קב"ט זהה אם הגדרת הכלים לגבי מוקצה, דכלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה אין מק"ט, ואעפ"כ אינם מוקצה, וכן מאכל בהמה אינו מק"ט, אבל מכ"מ איננו מוקצה, וכן לגבי אדם – שרק ישראלים מק"ט ולא נכרים, אף דאין הנכרי מוקצה בשבת, אבל בעקרון – הגדרת מוקצה מיוסדת אדיני קב"ט, אך לא זהה מאה אחוז לגבי כל הפרטים. (ועי"ש בגמ' שבת הנ"ל לגבי מחט שניטל חררה, דאמר אביי – טומאה אשבת קרמית וכו').

[ובהבנת דין מוקצה מחמת חס"כ הסביר רבנו (כמדומה לי) באופנים שונים: לפעמים הסביר שהיות ודוכתא מייחד לה, והוא מקפיד עליו שלא לזוזו ממקומו, אין עליו שם כלי, דוגמת הדין בקבלת טומאה – שכלי עץ העשוי לנחת אין דינו ככלי, ואשר על כן אינו מק"ט; ולפעמים הסביר, שבכל כלי שמלאכתו לאיסור, כלי, שעיקר הייחוד שלו הוא לאי, אבל גם יש השתמשות לכלי הזה לדבר המותר, אשר על כן מותר לטלטלו לצ"ג ולצ"מ. אבל במוקצה מחמת חס"כ, שמקפיד עליו שלא להשתמש בו כלל לשאר השתמשויות, אזי נמצא שכלי זה כל מלאכתו לאיסור¹⁷ ואין להתיר הטלטול בו כלל. ובאמת הבדל גדול יש בין שני ההסברים, דאם נניח שרק בכלי שמלאכתו לאיסור קיי"ל כקולת התוס' (ביצה ג: ד"ה אבל) [שאם התחיל לטלטלו בשביל שצריך לגופו או למקומו, מותר להוליכו אפילו בחדרו אם ירצה], ולא במוקצה ממש, עי' משנ"ב להל' שבת (ש"ח ס"ק י"ג), עדיין יש מקום למחלוקת בנוגע למוקצה מחמת חס"כ, אם דינו כמוקצה, או שבאמת ככלי שמל' לאיסור, אלא שאין בו הקולות של צ"ג או צ"מ, (עיי"ש בשעה"צ ס"ק י"ד), ונקודה זו תלוי' בב' ההסברים הנ"ל.]

¹⁷ עי' ס' נפה"ר (עמ' ק"ע, אות י"א) מש"כ בשם רבנו מה ששמע מהגרי"ז, ועי' עוד מזה בחוברת פרחי יצחק, כרך שני.

יב. מיגו דאתקצאי

וכן קיי"ל דמותר שמן שבנר שהודלק מבעו"י נשאר מוקצה, דמיגו דאתקצאי לביה"ש וכו'. והסביר בזה רבנו עפ"י שיטת האבנ"ז, דבדאורייתא – ביה"ש דתחילת כניסת היום הוא האוסר במלאכה, ועל פי הנחה זו מוסב כל הדיון בגמ' ובראשונים לענין ב' ימים מקודשים הסמוכים זל"ז, אם מהווים קדושה אחת או שהם שתי קדושות נפרדות.¹⁸ וכן קיי"ל בערובין (צג:) דשבת הואיל והותרה הותרה, שתחילת כניסת היום קובעת לדינים דרבנן כמו שמצינו בדאורייתא. [עי' מש"כ בזה באריכות בס' ארץ הצבי (סי' ז)].

יג. ההתרחקות כמעשה כבוד

בגמ' סוף מס' מגילה הובא הדין דרבנן שאסור לאחוז ס"ת ערום, וזה מיוסד אדין כבוד ס"ת, ערמב"ם סוף הל' ס"ת, שמזה שנתחייב משה לעשות ארון להשים בתוכו את הלוחות אנו למדים שיש חובת כבוד לס"ת. ומצינו באיוב, ראוני נערים ונחבאו, שאיוב הי' אדם כ"כ נכבד, שמיראת הכבוד היו מפחדים לגשת אליו, ועד"ז הובא ברמ"א לשו"ע יו"ד (רמ"ב סט"ז) שמן הנכון שלא להתחיל ולתת שלו' לרבי, אלא – כשהרבי שואל בשלומו, ששיב לו, וכן שמעתי מידידי ר' משה דוד קופרמן, ז"ל, שאצל כמה חסידים באירופא היו אומרים אז מ'גייט נעמען שלו' פון רבי'ן, ולא אמרו – אז מ'גייט געבען שלו'. ועי' כע"ז בתשו' מנח"א (ח"ג סי' מ"ד) שאסור ללכת תוך ד"א לפתח בית ע"ז, ואינו נכון להמתין מלעבור לצד השני של הרחוב עד שמגיעים סמוך לבית ע"ז, דלפעמים מעשה ההתרחקות הוא סימן לכבוד, כהך קרא דאיוב – ראוני נערים ונחבאו, ומן הנכון לעבור לצד השני מתחילת הרחוב, שלא ייראה כמכבד לבית הע"ז במה שהוא מתרחק, ורבנו אמר בזה, דכל דתקון רבנן וכו', כדכתיב ס"פ במדבר – ולא יבואו לראות כבלע את הק' וגו', שהזהירות להתרחק קצת נחשבת כסימן של כבוד. [עי' מש"כ בס' ארץ הצבי (עמ' קכ"ה)].

¹⁸ עמש"כ בזה בקונטרס זכרון משה דוד, תשע"ז.

יד. דברים חשובים שלא מתבטלים

וכן בהא דקיי"ל בשו"ע יו"ד שחהר"ל ודבר שבמנין ובע"ח לא בטלי, והעיר בזה הגה"צ ר"א ווסרמן, ז"ל, היכן מצינו בדאורייתא ענין שכזה, ורבנו העיר שלפי הבנת החו"ד בדעת הרמב"ן, מה שבנ"א חשיבי ולא בטלי הוא דין דאורייתא, וכל השאר – הכל כעין דאו'. [עי' ס' מפניני הרב, הל' תערובת. ומצאתי בקובץ ביאורים (שיעורי הגרא"ו) לחולין פג"ה שכן כתב.]

טו. אכילת עראי בטבל

וכן במה שאסרו חכמים לאכול אכילת קבע מטבל קודם ראיית פני הבית, דלא מצינו כזה בשאר אי' דרבנן, כבשר עוף בחלב או שומן הגיד, שרק יהי' אסור באכילת קבע ומותר באכילת עראי, דמעולם לא שמענו דבר כזה. והסביר בזה רבנו, [ואח"כ מצינו בס' מקד"ד (סי' נ"ו אות ג') שכן הביא מפימה"ש להרמב"ם (פ"ח מתרומות מ"ג)] דדין התורה שאין אי' טבל נוהג אלא לאחר מירוח וראיית פני הבית – זהו גופא גדרו, דמדאורייתא הטבל רק אסור באכילת קבע, אלא שמדאו', כל מה שיאכל לפני ראיית פני הבית חשוב כאכילת עראי, וכל מה שיאכל לאחר ראיית פני הבית חשיב כאכילת קבע, ומדרבנן החמירו לומר שאף קודם ראיית פני הבית נמי יש כמה דברים הקובעים (מקח, מלח, שבת, בשול וכו'), אבל זה בודאי כעין דאורייתא, דזהו גופא גדר האי' דאורייתא בטבל, ואינו ענין לשומן הגיד או לבשר עוף בחלב, דשמה לא מצינו כלל הברל בדאורייתא בין אכילת קבע לבין אכילת עראי. [עי' כל זה בס' ארץ הצבי (עמ' קמ"ד).]

טז. גמרי או פקעי

בגטין (מג:): הובאה מחלוקת האמוראים בראובן שקידש חצי' שפחה וחצי' בת חורין, אשר אין בה קידושין גמורים (לחיוב מיתה) אלא רק קידושי אשם, דזהו דין שפחה חרופה, ונשתחררה, ושוב נתקדשה לשמעון, אם י"ל דגמרי קדושי ראשון או שפקעי קדושי ראשון. כלומר, דזה ברור, שלא שייך לומר שנשאר בת בחינת קידושי אשם, כמו שהיתה מתחילה, ורק נחלקו אם לומר גמרי או פקעי. וערמב"ם (פ"ד מאישות הט"ז) שפסק דגמרי, ובתורת משל המשיך לומר – כקדושי קטנה שגדלה, ועיי"ש בראב"ד

ובכס"מ שנתקשו בכונת הרמב"ם במשל זה שכתב. וביאר בזה רבנו, שיש כמה אופנים של קדושין דרבנן, אבל רק בקדושי קטנה ישנו להמושג של מיאון, ומשגדלה, שוב אינה יכולה למאן, כמבואר במשנה גדה (נב.), הרי שאע"פ שבתחילת קידושיה (בקטנותה) לא הי' שמה קדושין גמורים אפילו מדרבנן, אלא רק מה שנקרא קידושי-מיאון, וכשגדלה – א"א להמשיך מצבה כמות שהי' מתחילה, דלא שייך להיות קדושי-מיאון בגדולה, ויש לפנינו שתי אפשרויות, או לומר דפקעי או דגמרי, וקיי"ל – דגמרי מאליהם, וממילא לאחר שגדלה, דינה כאשת איש גמורה מדרבנן, וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וממילא, מדין זה דרבנן, שמשגדלה שוב א"י למאן, יש לנו להוכיח על הדין דאורייתא, שאם מתחילה הי' רק קדושי אשם, ונשתחררה, וא"א כעת להמשיך המצב כמו שהי' בתחילה, דיש לנו לומר דגמרי, דאילו הי' הדין בדאורייתא דפקעי, היאך הי' שייך שיתקנו דין כזה מדרבנן בקטנה שגדלה, דגמרי ושוב א"י למאן.

[עי' ס' ארץ הצבי, עמ' קע"ו-קע"ז. וכה"ג עי' קובץ הערות (סי' ס"ו אות ח') היאך שביאר בכונת הגמ' פ' לא יחפור (כד:), ומנא תימרא דשאני בין זרעים לאילנות, להוכיח דין דאורייתא מדין דרבנן, דאילו לא הי' דין שכזה בדאורייתא, לא הי' שייך שיתקנו חכמים דין שכזה מדרבנן, אם אין כיוצא בדאורייתא, ע"פ ההנחה, שתמיד צריכים לתקן כעין דאורייתא.]

ז. שינוי מקום צריך לברך

וכן יל"פ¹⁹ שהדין דרבנן שתקנו בברכת הנהנין ששינוי מקום צריך לברך, שרשו בדין דאורייתא, דאתמר לגבי קרבן פסח, שאין האוכל אוכל בשני מקומות (פסחים פו.), דכל מה שאוכל במקום אחד חשוב כהמשך של אכילה אחת, [אע"פ שאין האכילה שלבסוף תוך כא"פ לאכילה הראשונה], אבל כשממשיך לאכול עוד במקום אחר, זה נחשב כבר כאכילה אחרת העומדת בפנ"ע, ואסור לאדם אחד לאכול יותר מאכילה אחת מק"פ. וכע"ז תקנו שיש לברך על כל אכילה ואכילה, וממילא, אם משנה את מקומו, מה שממשיך לאכול חשוב כאכילה חדשה בפנ"ע, וצריך לברך עוה"פ על האכילה השני'. [עי' בס' ארץ הצבי סוף סי' י"ז.]

¹⁹ ע"כ שמעתי מרבנו, והדוגמאות הבאות הן הוספות משלי. (ד"ע)

יח. תפוסת המת

וכן י"ל לגבי הדין דרבנן שהמת מטמא ד"א מסביב, שמקורו בדין דאורייתא, לגבי קבורת הסייף שנהרג בו והסודר שנחנק בו, שנקברים עמו בתפיסתו, ומבואר בגמ' סנהדרין (מה:): שהכונה בזה – תוך ד"א, ולפי פשוטו – דין דאורייתא הוא זה. [עי' בס' ארץ הצבי סוף סי' י"ז].

יט. חיוב שמחה המתקיים בשוא"ת

וכן נראה לומר בכל היו"ט שבמגילת תענית, שבכולם יש מצות שמחה, [וכדברי הרמב"ם פ"ג מחנוכה ה"ג – ימי שמחה], אע"פ שאין בשום אחד מהם חיוב סעודה (חוץ מפורים), וכל ענין השמחה אינו מתבטא אלא בשוא"ת – שהם אסורים בהספד ובתענית, והיכן מצינו כזה בדאורייתא. ושמעתי מרבנו, ז"ל, שאפילו לדעת הסוברים ששני ימי ר"ח דאורייתא הם,²⁰ לא הקריבו מוספים בשני הימים, כמתבאר מתוך התוספתא (שבועות) שהביאו התוס' (ר"ה ח:): שיש רק י"ב שעירי ר"ח משך כל השנה – בשנה פשוטה, ומדוע אין י"ח, ומן ההכרח צ"ל עפ"י התרגום אונקלוס עה"פ עולת חודש בחדשו (באתחדותיה), שאין הכונה בזה בכל ר"ח ור"ח, כמו עולת שבת בשבתו, שהכונה – בכל שבת ושבת, אלא פירושו – עולת ר"ח הקרבה ביום חידושה של הלבנה,²¹ ונמצא שיש קדושת ר"ח שאינה מחייבת במוספים, ורק מחייבת בשמחה, כמו שהביא הטור הל' ר"ח בשם הגאונים, דמקרא דוביום שמחתכם ובמועדיכם ובר"ח ותקעתם וגו' ילפינן שאף בר"ח

²⁰ בשבלי הלקט (סי' קס"ח) כתב שאף בימי הנביאים כבר עשו שני ימים ר"ח, כמתבאר מפרשת מחר חודש, אבל רק הקריבו המוספים ביום השני, אבל לא כתב בפירוש שהיום הראשון הוא ג"כ דאורייתא, ומשמע קצת שמעולם לא נתכוין לומר שהוא דאורייתא. וכן בתשו' תשב"ץ (ח"א סי' קנ"ג) ג"כ הבין ע"פ תרגום יונתן לפ' מחר חודש שכבר בימי הנביאים נהגו ב' ימים ר"ח, אבל כתב להדיא שהיה רק בתורת מנהג. אבל כמדומה לי שכן הזכיר רבנו, שאפילו לאלו הסוברים ששני ימי ר"ח שניהם מן התורה, אבל רק הקריבו המוספים באחד מהם. וכעת מצאתי כן להדיא בשעורי היאה"צ ח"א (כמאמר קרה"ת במועדים, אות ב') שהבין רבנו מפשטות לשונו של הרמב"ם בהל' קדה"ח ששני ימי ר"ח שניהם מדאורייתא, ובהערה ד' שמה הביא מהס' העמק דבר שאין מקריבים המוספים אלא ביום השני.

²¹ עמש"כ בס' נפה"ר, לפ' פנחס, אות ב'.

יש מצות שמחה, אך בגבולין כל מצות השמחה אינה מתבטאת אלא בשוא"ת – באיסור הספד ותענית, אבל אין שמה שום ענין של שמחה בקו"ע, וכן ביום הנוסף של ר"ח, שאין מקריבין בו קרבנות המוספים, ואין בו שום מצוה אחרת אלא שמחה – בשוא"ת. ועד"ז תקנו חכמים בזמן בית שני כל היו"ט דמגי"ת – כעין דאורייתא דר"ח.

[ומעניין הדבר, שדעת רוב הראשונים שהיום הראשון של ר"ח אינו אלא דרבנן, והעיקר הוא היום השני, ואולי לדעת הסוברים כנ"ל ששני ימי ר"ח – שניהם מן התורה, כנראה שרק הקריבו המוספים ביום הראשון, שהוא יום חידושה של הלבנה, ולא ביום השני, אע"פ שמונים ימי החודש מן היום השני, ועיין. (ד"ע)].

כ. ד"א קונות באבדה

תנן במשנה גטין (עח.) שהזורק את הגט לאשתו ברה"ר קרוב לה מגורשת ... וכן לענין קידושין וכו'. ומבואר שם בגמ' שהכונה בזה שזרקו תוך ד"א שלה. ובגמ' פ"ק דב"מ (י.) מבואר דד"א של אדם קונות לו (אם יש סביבותיו דבר הפקר, רש"י), מ"ט תקינו רבנן, דלא ליתי לאנצויי, וכבר עמדו על כך הראשונים, אם קנין ד"א אינו אלא דרבנן, היאך האשה, שהיא אשת איש דאורייתא, מותרת להנשא לאחר ע"י קנין דרבנן, הלא אין כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקו"ע. [ועי' מזה באורך בס' דברי יחזקאל (בורשטיין), סי' נ"ו.] ובתוס' רי"ד לב"מ (שמה) חידש לומר, דד"א דמהני בגט – הלמ"ס הוא, דכל דתקון רבנן כעין דאו' תקון, ואילו לא הי' דין זה מן התורה בשום מקום, לא הי' מתקנים תקנה כזו באבדה של הפקר, הרי שהוכיח דין דאורייתא מכח הדין דרבנן. (מסתמא שמעתי ד"ז מהגר"א, ז"ל, אחי רבינו.)

ואולי הבין הרי"ד שדין זה של ד"א דגט כלול בהלמ"ס דד"א דשבת, דאיתא במס' שבת (צו:) אלא כל ד"א ברה"ר גמרא גמירי לה, אשר רש"י ותוס' הבינו דביטוי זה ר"ל דכך היא הלמ"ס, [בנגוד להבנת הרמב"ם, שתמיד כשמעתיק הלכה שנזכרה בגמ' בלשון שכזו, כתב – שמפי השמועה למדו, ענצ"ב בקדמת העמק]. וברז"ה ור"ן למס' שבת הבינו דד"א שמסביב לחפץ היינו מקומו של החפץ, והמעביר חפץ ד"א ברה"ר הר"ז בבחינת מוציא ממקומו (של החפץ) למקום אחר, והר"ז בבחינת מוציא מרשות לרשות, כידוע.

כא. מתנת שכ"מ

וכה"ג מצינו עוד דקיי"ל כרבא א"ר נחמן (ב"ב קמז:): דמתנת שכ"מ רק קונה מדרבנן. ושמה בגמ' (קמט.) מבואר, דמתנת שכ"מ כירושה שוויה רבנן, כל היכא דאיתיה בירושה, איתיה במתנה, כל היכא דליתיה בירושה, ליתיה במתנה, ויל"ע מהו הכעין דאורייתא בזה, ניחא שאנחנו מבינים טעם התקנה – שמא תטרף דעתו עליו, אבל מהו הכעין דאורייתא בזה.

והי' נראה לומר עפ"י המשנה בב"ב (קל.) ר' יוחנן בן ברוקא אומר, אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין, ועיי"ש בגמ', דהלכה כריו"ח בן ברוקא, ודינו נלמד מהפסוק והי' ביום הנחילו את בניו וגו' שהתורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, אלא שבהמשך הגמ' שמה (קלא.) צמצמו מאוד את דינו זה של ריב"ב, דבעי רבא, בכריא היאך, כי קאמר ריב"ב בשכ"מ, דבר אורוטי הוא, אבל בכריא לא, או דלמא אפילו בכריא נמי אמר, ומספק קיי"ל דהממע"ה, והיורשים הראויים ליטול את ירושתם חשובים כמוחזקים בזה, ואין הבן שבין הבנים הראוי ליורשו במקצת נוטל יותר מחלקו מחמת הצוואה אא"כ הי' המוריש במצב של שכ"מ, ולדינא נראה דזהו הכעין דאורייתא בזה, דמן התורה רק מהניא הצוואה בראוי ליורשו בפועל עכ"פ במקצת, ומדרבנן – אפילו איננו בן בין הבנים, נמי כירושה שוויה רבנן.

כב. קרפף

שיעור חצר המשכן (שעשה משה) הי' מאה אמה על חמשים אמה, ובית סאה היינו חמשים על חמשים, אשר על כן נקרא שיעור זה בשם סאתיים, כחצר המשכן, וזה נוגע לדין דרבנן דקרפף, דמן התורה הקרפף דינו כרה"י גמורה, והזורק לתוכו מרה"ר – חייב, אך מדרבנן החמירו לדונו ככרמלית.

ובודאי נראה שאף דין זה דמדרבנן כעין דאורייתא הוא, דמה"ת אף מחיצות שמתחת למים דינם כמחיצה (ורק מדרבנן בעינן שיהי' לכה"פ טפח מהמחיצה בולט למעלה מן המים), וכן ג"כ מה"ת מחיצה העומדת מאליה דינה כמחיצה, אפילו מחיצה ביד"ש, ומן התורה אפילו היקף כור או כוריים ג"כ דינו כרה"י, אך בערובין (כב:): הקשו דא"כ כל יבשת (קונטיננט) שבעולם יהי' דינו כרה"י, שהרי מסביב לכל יבשת יש מתחת

למים קונטיננט"ל שעל"ף (תל העומד בזקיפה ממש – ווערטיקל"י) אשר דינו כמחיצה. ועיי"ש בתוד"ה דילמא, שלא ברור כ"כ מה ענו על זה בגמ'. ועחזו"א (או"ח סי' ק"ח אות י"א) בשם הכנס"י, דבמחיצה ביד"ש, והמקום המוקף הוא יתר מב"ס, והספינות עוברות בקל ע"ג המחיצות (שהן לגמרי מתחת למים) – בצרוף כל ג' התנאים ביחד, אין דינה כמחיצה מדאורייתא, ואין לשטח דין רה"י מה"ת, דזהו טבע הארץ, ורק מדרבנן החמירו שבכל היקף שהוא יותר מב"ס שלא הוקף לדירה, לדונה ככרמלית, וכן לומר תמיד דאתו רבים ומבטלי מחיצתא אפילו במחיצה שנעשית בידי אדם, ואפילו בפחות מב"ס, אבל כל הלכות אלו כעין דאורייתא הן, שמן התורה שפיר יש הבדל בפרטים אלו – בצרוף כולם אהדדי.

כג. תקנת פעוטות

בפרשת חליצה איש כתיב בפרשה, למעוטי קטן, ונחלקו התנאים (יבמות קה:): אי מקשינן אשה לאיש, כלומר, אם חליצת קטנה כשרה, ואליבא דר' יוסי שקטנה חולצת נחלקו האמוראים מאיזה גיל יכולה לחלוץ, אם מעונת הפעוטות, או מעונת נדרים, דקטן וקטנה לאו בני דעת הם, אך חליצה א"צ דעת, וסגי בנתכוונו שניהם. [עי' מש"כ מזה בס' גינת אגוז, סי' ל"ב אות ז'.] ולדעת רב אמי שאליבא דר' יוסי קטנה חולצת משהגיעה לעונת הפעוטות, נמצינו למדים שתקנ"ח שיתום שהגיע לעונת הפעוטות מקחו מקח וממכרו ממכר במטלטלין הוא כעין דאורייתא דחליצת קטנה.

כד. חצות הלילה

וכן נראה לומר לענין חצות הלילה, דלר"ע דהפסח נאכל כל הלילה מדאורייתא, ומדרבנן, כדי להרחיק את האדם מן העבירה עשו סייג, שלא לאכול את הפסח לאחר חצות, כעין דאורייתא הוא, דיש מושג של חצות הלילה בדאורייתא לענין זה שחצות עושה עיכול. [עי' משנה זבחים (פו.) וגמ' שמה.]

כה. דרשינן טעמא דקרא

ועי' שו"ת קהלת יעקב לבעהמ"ח משכנ"י (חחו"מ סי' א' וב'), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון לענין טעמי המצוות, שבכל תקנה דרבנן

שיש בה משום עקירת דבר מן התורה בשוא"ת, מסתברא שהכניסו את טעם התקנה בתוך נוסח התקנה, וכמו שבדאורייתא – כשהתורה כותבת את טעם המצוה בסמוך לכתיבת המצוה, שאז אף לרבנן דר"ש י"ל דדרשינן טעמא דקרא, ה"נ בתקנה דרבנן, אבל כשאין בתקנה דרבנן משום עקירת דבר מן התורה, הדרינן לכללין, שדבדרך כלל לא הכניסו את טעם הגזירה אל תוך נוסח הגזירה, ויש בזה משום לא פלוג, שאפילו כשטעם הגזירה לא שייך, הגזירה עדיין במקומה עומדת, שמא יאמרו כל הסריקין אסורים וכו'. [עי' מש"כ בס' ארץ הצבי, סי' י"ט אות ג'.]

ועי' עוד מזה בס' בעקבי הצאן (סי' י"ד), ובעוד כמה מקומות.

כו. דירת עכו"ם כדירת בהמה

הכי קיי"ל במס' ערובין ר"פ הדר כר' אלעזר בן עזריה, דהיינו, שבתקנת שלמה המלך שהדרים בבתים השונים שבחצר שאוסרים זע"ז, דהיינו דוקא בישראלים ולא בנכרים. וער"ן לר"ף ריש מס' מגילה דלגבי הדין דאורייתא דעיירות המוקפ"ח בעינן הוקף ולבסוף ישב, והכונה על דירת ישראל, דישיבת העובדי כוכבים אינה ישיבה, ובפשוטו הי' נראה שזהו הכעין דאורייתא בדין זה. ואף דהבדל גדול יש ביניהם, דקיי"ל סוף ערכין (לב): דאין היובל נוהג אלא בזמן שכל יושביה עליה שדירת ישראל בא"י משלימה את קדושת הארץ לענין ניהוג המצוות התלויות בארץ, ג"כ מובן מה שכתבו התוס' בכתובות (מה: ד"ה על פתח) שבעיר שרובה עכו"ם בטלה ממנה קדושת מוקפ"ח, דבעינן דוקא דירת ישראל, וכהר"ן הנ"ל. [והמקור לדברי התוס' הוא כנראה הירושלמי פ"ק דמגילה שציין הגר"א בבאורו לשו"ע אור"ח (תרפ"ח סק"ב). אבל לענין תקנת שלמה המלך להצריך ערובי חצרות לטלטל בחצר עפ"י פשוטו לא שייך מושג זה דדירת עכו"ם כדירת בהמה, אך נראה דעכ"פ די בזה להחשב כעין דאורייתא. ועי' עוד מזה בס' בעקבי הצאן (סי' י"ד), ובעוד כמה מקומות.

כז. מנהג מטעם נדר

וכע"ז הי' נראה לומר אף לגבי מנהגים, דהתוס' מנחות (כ: ד"ה נפסל) כתבו שמנהג אבותינו תורה הוא, ובכדי שיחשב כתורה בעיני

שאבני הבנין של המנהג יהי' במושגים הקיימים בהלכה, ועיקר המחייב במנהג הוא [כמבואר בגמ' נדרים (ט"ו) לפי הבנת התוס', ועמש"כ בזה בס' בעקבי הצאן, עמ' פ"ב] שמדרבנן זה נחשב כנדר, דילפי' מקרא דס' דברי הימים כל נדיב עולות הביאו, שנדרי הקדש חלים במחשבה (שבועות כו:), ודלא כשאר נדרים ושבועות דבעינן בהו לבטא בשפתים. וכן מבואר בשו"ע, שנדרי צדקה ג"כ דינם כנדרי הקדש, שחלים במחשבה. ומדרבנן החמירו שכל נדרי מצוה, ואפילו להנהגה טובה ולמדת חסידות בעלמא, יש לדון אותם כנדרי גבוה,²² וחלים הם במחשבה, אבל בכדי שיחשב כמנהג לדבר מצוה, בעינן שיהא בדבר איזה קיום.

כח. מנהג שטות

ועי' תוס' ריש ב"ב (ב.) בשם ר"ת, שיש ללמוד מתוך המשנה (שמה) שלפעמים יש מנהג שטות שאין לנהוג בו. וכ"ה בתשובת ר"ת (הובאה בשלט"ג שתחת למרדכי לגטין דף ז' ע"ג) שמנה"ג הוא אותיות גהנ"ם למפרע, ושלפעמים אין לנהוג על פיו.

כט. מנהג שאין בו קיום – מנהג שטות

ומצאתי כעת בחוברת חקירה (פלטבוש), כרך כ"ה, עמ' כ"ח, בהערה נ"ז, לענין מצה שמורה שאינה עבודת יד אלא נעשה ע"י מאשי"ן, שהדפיסו בווארשא בעיתונים בשם הגרמ"ס, שאין בזה שום חשש, ואין כלל הידור להקפיד על עבודת יד, ואף שכבר נהגו להקפיד בזה בכמה מקומות, אין מנהג שכזה מחייב, הואיל ואין בו קיום הלכתי של כלום.

²² דהרמב"ן לספהמ"צ (בהשגותיו לעשה צ"ד) מנה כב' מצוות נפרדות, נדרי רשות ונדרי גבוה, דעשה (דפ' מטות) דכל היוצא מפיו יעשה, הכונה לאיסור עשה, ואילו העשה (דפ' כי תצא) דמוצא שפתיך תשמור ועשית וגו' הוא קיום עשה, [ונראה שמסתמא אף הרמב"ם מודה בזה], ונפק"מ עוד ביניהם – לענין בל תאחר (עמש"כ בס' מפניני הרב, עמ' תי"ג-תי"ד), ומנהג מחייב מטעם נדר (לשי' התוס'), הכונה לנדרי גבוה, וכאמור.

ל. אשו משום חציו

[ובאמת יש מקום לדון בדבריו, דבסוגיא דאשו משום חציו] [שהכח האחר מצטרף אלי להחשב כאילו אני עשיתי את הכל בעצמי], יש דיעה בראשונים שדין זה רק נאמר לגבי נזיקין, ולא לכה"ת כולה, עי' ח"י הגרי"ז שעל הרמב"ם (דף ע' ע"ג), מה שהביא מחהר"ן למס' סנהדרין, וכ"ה בהגהות הגר"א לב"ק (כג.) ובבהגר"א לחור"מ (סי' תי"ח ס"ק ל"ג), וממילא, הלא במצה בעינן עשייה לשמה, ואם לא נוהג דין אשו משום חציו בכהת"כ, היאך שייך לחשבו כעשייה לשמה, אם אין הפעולה מצטרפת אלי כל עיקר.]

ועיקרון זה שמענו מרבנו, ז"ל, כמה וכמה פעמים [עי' מש"כ מזה בהקדמה לס' מפניני הרב, ומה שציינו שמה, ושמה בערך חופה תחת כיפת הרקיע], שאצלנו אין צרמוניות, כמו אצל הקתולים, וכל שאין שום קיום בעשיית המנהג – נחשב כמנהג שטות, ולא תפסתי שיסוד זה שמע רבנו מאביו.

לא. קנין סודר למינוי שליח

בס' אורחות רבינו (ח"ב, עמ' י"ב [מכירת חמץ, אות א']) הובא שהחזו"א, כשהי' ממנה את הרב כשליח למכירת חמצו לא הי' עושה קנין סודר, כי סבור הי' שזה מנהג שטות שאין בו קיום של כלום, וכדברי הרמב"ם פ"ה ממכירה הל' י"א, יש דברים הרבה שא"צ קנין, ואין לקנין בהם טעם, כגון ... העושה שליח וכו'. (הי"ב) נהגו רוב המקומות להקנות למקצת אלו הדברים ... אע"פ שאינו צריך. (הי"ג) קנין זה שנהגו להקנות ... אינו מועיל כלום וכו'. אכן רבנו הבין שהרמב"ם (שמה בהי"ג) בהמשך דבריו הסביר בטוב טעם את המנהג, וסבור הי' שתמיד יש לדקדק במנהג זה, ואפילו כשהבעה"ב מטלפן לרב בערב פסח ולא בא לפניו בכלל [עמש"כ בזה בס' נפ"ה עמ' קע"ט, אות ד'], והטעם, שהסבר הרמב"ם בזה לשיטתו הוא, שדעת הרמב"ם (פכ"ט ה"ט ממכירה, שק"ס לא מהני בפעוטות) שק"ס איננו מעשה קנין אלא הקנאה מדעת, כלומר, מעשה המורה על כך שיש כאן גמירת דעת עבור ההקנאה, והדעת לבדה פועלת להחלות שתחול [השוה שעורי רבנו לקדושין (ג.) ולסנהדרין (ו:)], וכבר הדפסנו ענין זה בחוברת מסורה, כרך ב', והמנהג לעשות ק"ס בשעת

מינוי השליחות הוא בכדי להראות שבלב שלם הוא עושה דבר זה, וממילא נראה שאין זה מנהג שטות.²³

לב. כבוד ועונג ביוה"כ

ובהרבה מנהגים נוספים הסביר רבנו איזה קיום יש בהם: מנהג פשוט הוא שלובשים טלית כל הלילה וכל היום ביוה"כ, והרבה רק לובשים הקיטל ביו"כ ולא בר"ה, ועמש"כ בזה בס' נפש הרב (עמ' כ"ה, הערה ל"ח) עפ"י המאירי למס' שבת, דהיות שיו"כ אסור באכילה ושתי' ובתשמיש המטה, וא"א לקיים בו מצות עונג, מן הנכון לכפול בו הקיום של מצות כיבוד, ואשר על כן אמרו בגמ' פ' כל כתבי בקשר להפסוק בס' ישע"י, לקדוש ד' מכובד – זה יוה"כ שאין בו אכילה ושתיי', וריו"ח קרי למאניה – מכבודותא, ועל כן נהגו בלבישת בגדים יותר חשובים ביוה"כ מאשר בשאר שויו"ט.

לג. כל נדרי

וכן במה שנהגו מימות הגאונים לומר כל נדרי בערב יוה"כ מבעו"י, והסביר בזה רבנו שהתרת נדרים צריכה ב"ד, וא' ניצב בעדת קל, כלומר, שכשיש ישיבת ב"ד יש שמה השראת השכינה לסייע בידם שלא יטעו, ואשר על כן איתא בפ"ק דמס' שבת (י). שהדיינים צריכים להתעטף – מכבוד השכינה (כפרש"י שמה), והנהיגו להמשיך השראת השכינה מבעו"י ע"י קביעות ביי"ד, כדי להוסיף מחול על הקודש, דעצומו של יום הכפורים הוא בזה שאנו במצב של לפני ד' [כן הביא מהס' בני יששכר], וכדכתיב לפני ד' תטהרו. [עמש"כ שמה (עמ' כ"ו סוף הערה מ"א)].

לד. חצי הלל בר"ח

ועי' הספד רבנו שהעביר על הרב זאב גולד [נדפס בס' דברי הגות והערכה, מאמר בסתר ובגלוי], שהביא מאביו הגרמ"ס (עפ"י לשונו של

²³ ועי' כל זה בס' מפניני הרב, עמ' רע"ח.

הרמב"ן לספהמ"צ), שחובת אמירת הלל במקדש בר"ח היתה מדינא, ובכבל הנהיגו כן בתורת מנהג, ובתורת זכר למקדש. [אלא שהתלמידים תמהו ע"ז, דהלא כל הגמ' סוף תענית (כח:) דנה במקדש, מ"ט לא אמרו שם הלל בר"ח, והאיך ניתן להאמר שבמקדש כן אמרו הלל שלם מדינא בר"ח.]

לה. אמירת ארון עולם

בליל שויו"ט, וכן לאחר תפילת מוסף בשויו"ט, נהגו בכמה קהילות לשיר ארון עולם, והסביר רבנו דה"ט, דתפילה היא אחת מד' דברים הצריכים חיזוק (ברכות לב:), וענין החיזוק היינו – שאע"פ שכבר גמר להתפלל, הוא חוזר ומתפלל עוה"פ ועוה"פ, והפיוט ארון עולם הוא תחילת תפילת שחרית (ובגרמניא נהגו שש"ץ מתחיל שחרית באמירת ארון עולם בקול רם), ובמה שאומרים לאחר סיום תפילת ערבית ארון עולם, אנו מורים שאנו כבר מוכנים להתחיל שחרית. וכן במה ששרים ארון עולם לאחר גמר תפילת מוסף, אנו מורים שאנו כבר מוכנים להתחיל ולהתפלל עוה"פ מחדש, וכמו שנהגו בזמן שמסיימים פרק של גמרא או מסכתא, שמתחילים תומ"י הפרק הבא או המס' הבאה, דאף דברי תורה ג"כ הם אחד מד' הדברים הצריכים חיזוק. [עי' ס' נפה"ר, עמ' קס"ד.]

לו. עמידה לפני החתן בדרכו לחופה

וכן נהגו לקום בשעה שהחתן הולך לחופה, והסביר רבנו ע"פ המשנה במס' בכורים (פ"ג מ"ג), שבשעה שהאיכרים הביאו ביכוריהם לביהמ"ק היו הכל עומדים לפניהם, מפני שהולכים לקיים מצוה, ועיי"ש בברטנורא, דמה"ט קמים מפני נושאי המטה (ולא מפני המת), וכן מפני נושאי התינוק בשעה שמוליכים אותו לברית (ולא שעומדים מפני התינוק), וה"נ, הרי החתן הולך לחופה לעשות מצות קדושין, ומן הנכון לכבדו ולעמוד לפניו.²⁴ וכהנה רבות. וניחא שפיר מה שמקובל אצלנו מהתוס' הנ"ל, שמנהג ישראל תורה.

²⁴ ועיי' מש"כ בזה בס' מפני הרב, עמ' רע"ו, אות י"ד.

לז. חומרא שאין לה פנים

ובבהגר"א לשו"ע הוא תמיד מצייין איזה קיום יש בכל מנהג, דלא מספיק זה שיש טעם למנהג, ועי' בהגר"א לאה"ע בהל' חליצה (סי' קס"ט סי"ח) בקשר למה שנהגו שהרצועות יהיו לבנות, שכתב, ואף שכאן בסימן זה כתב כמה חומרות וחומרות דחומרות, חומרא זו אין לה פנים, וקולא היא. והיינו כדברי הגרמ"ס הנ"ל, שמנהג שאין בו קיום של כלום, אינו מחייב.